

Bibliai vonatkozású paratagmák mint az egyházi írásértelmezés toposzai

(Adalék a HB. *feze* szavához)*

A HB. értelmezése során az egyik szó (*feze*) és a hozzátartozó mondat („Ef [Ádám] levn halal nec ef pucul nec *feze*. ef mend w nemenece”) megfejtése körül több mint kétszáz éves tudományos vita zajlott. Ez a hozzászólás egy adalékkal járul hozzá ehhez a kérdéshez. Nem rég nagy monográfiájában, az ÁrpSzöv.-ben Benkő Loránd a régóta húzódozó vitát úgy igyekezett megoldani, hogy a nem adathozható, feloldhatatlannak vélt szóhoz egy ’préda, martalék’ jelentést következtetett ki (Benkő 1980: 56, 299–305). Nem sokkal később A. Molnár Ferenc (1986) egy dolgozatában – amelyhez azóta több ízben fűzött újabb adatokat és kiegészítéseket – a különböző korábbi értelmezéseket történeti áttekintésben ismertette, és számos érvet felsorakoztatva egy helyesbítésre tett javaslatot. Szerinte a szövegben minden bizonnyal egy *feye* → *feze* íráshiba történt. Ez az elgondolás, amint A. Molnár hivatkozott is rá, lehetőségként már Sajnovics Demonstratiójában felmerült, noha ő az egész mondatot részben tévesen értelmezte. A HB. értelmezését legutóbb Madas Edit Benkő és A. Molnár közlései alapján publikálta, s az idézett mondatban elfogadta a *feze* → *feye* korrekciót (Madas 2002a: 90, 2002b). A. Molnár (pl. 1986: 181; 2001; 2003: 41, 47–9), valamint őt követve Madas (i. h.) értelmezése szerint tehát a *feze* és kontextusának értelmezése a következő: „(Ádám) a halál és a pokol feje (kezdete) lett és az egész emberi nemé”. Oldottabban, variációs megfogalmazást is adva pedig ez: „[Ádám] eredt (származott) a halandóság és az egész emberi nem (és a halálnak, a holtak hazájának [az oda jutóknak] lett a feje, a kezdete, és az egész emberi nemnek)” (A. Molnár 2003: 41).

Cikkem a vitatott mondattal kapcsolatban kíván további adalékokkal szolgálni. Azt, hogy Ádám az emberiség kezdete, a korai újkorban is többször ’feje’ jelentésű szóval fejezték ki, illetve olykor még egy ehhez kapcsolt szinonimával, tehát hasonló típusú, paratagmának is nevezett olyan szó párral, mint a vizsgált mondatban előforduló *halal nec ef pucul nec* is.

Ádámnak az emberiség fejeként, kezdeteként való értelmezésére, illetve ezzel párhuzamba állítandó Krisztusnak, az új, a második Ádámnak a feltámadottak, az egyház kezdeteként való megnevezésére (és a *halál* : *pokol* szó párra) a 16–17. századból szintén több példa idéztetett: az erasmista Komjátitól a református Melius, Károlyi, Heltai munkáin át a katolikus Káldi és Illyés András műveiig (A. Molnár 1986: 185–6, 188–9; uő. 1997; uő. 2003: 47–9). Ezek a teológiai szakírók, ha jelölték, akkor a patrisztika korának kommentárirodalmából (többek között Jeromos, Ambrus, Augustinus prédikációiból) citáltak (A. Molnár 1997: 208–10). A mi adataink 17. századi magyar nyelvű prédikációs kötetekből származnak, további példákat hozva arra, hogy ezek a fenti kifejezések a bibliai hermeneutika alapvető elemei, frazeológiai toposzok. Ebből következőleg előfordulásuk nem meglepő főként a halotti, temetési kötetekben, a középkori latinítástól korunkig.

Már egy korábbi Nyr.-számban megjelent Csúzi Cseh Jakab gályarabságra ítélt, református prédikátornak az 1682-ben Debrecenben kiadott Edom ostora című munkájából egy idézet, amely

* Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 44.

a *feje és gyökere* szópárt használta Ádám és az emberi nemzetség viszonya kapcsán: „Ádám [...] *Feje es Gyökere* volt az egész emberi nemzetcségnek [...] Róm. 5. 12” (Csúzi 1682: 270; idézi: A. Molnár 2001: 376). Az adatot én juttattam el A. Molnárhoz, amint ő erre hivatkozik is. A szakirodalomból több példát ismerünk a hasonló, elsősorban az egyházi nyelvben előforduló szópárokra, paratagmákra: (*kút*)*feje és forrása, kezdete és forrása*; latin *principium et origo*; finn *alku ja juuri* ’kezdet(e) és gyöker(e)’; angol *head and source*; stb. (ld. pl. A. Molnár 2001: 376; 2003: 48–9).

Egy másik 17. század végi egyházi író, a kolozsvári lelkipásztor, Szatmárnémeti Mihály száz halotti prédikációt tartalmazó kötetének második beszéde a következő címet viseli: *Az Ádám efeti oka halandóságunknak*. A szöveg textusa Róm. 5: 12 és a prédikációban előfordul két szinonimapár, a *fej és a törzs*, illetve ismét a *fej és gyökér*: „Az Ádám és Eva engedetlenségéből származott *eredendő bűn*, vagy meg-vefzett természet, melyben fogantattunk és születtettünk, Pfal. 51. 7. mely kútfeje minden Isten törvénye ellen való *cselekedet berint való bűnöknek*: mellyek a ’ meg-vebet bívóól mődatnak bármazni. [...] Isten az Ádámnak, mint az egész emberi nemzetnek, *fejének s’ törskénének* [saját kiemelés – Cs. D.], engedetlenségét, minden ő tőlle rendes származás által születtett embereknek tulajdonittya”; illetve „ő benne, mint *gyökérben s’ főben* [saját kiemelés – Cs. D.], az egész emberi természet, benne volt, es minden embernek szemelyét viselte: kinek bűnös s’ tisztátalan véréből származott az egész emberi nemzet, Actor. 17. 26.” (Szatmárnémeti 1683: 9, 10–1).

A bibliai alapige, amit a két idézett beszéd magyaráz, mindegyikben azonos, és ez megegyezik a HB. exegézisével, amely összefügg a Róm. 5: 12-vel (erre célzott A. Molnár 1986: 180). Az itt számba vett kifejezések természetesen a páli leveleknek alapvető szerkezeti elemei. Az újtestamentumi szövegekpusz összeállása idején keletkezett identitásjelző szerepű analógiák megteremtették a kapcsolatot az ótestamentumi kiválasztott nép, a zsidóság, és az újtestamentumi egyház, Krisztus követői között. Az Ádám : Krisztus tipológiai párnak az egyházi irodalomban egyéb analógiás megfeleltetései is vannak, amelyek az ó- és újszövetségi parallelizmusok és analógiák rendszerén alapulnak (pl. Mózes : Krisztus, Éva : Szűz Mária, bárka : templom, kígyó : keresztfa). Az egyik kora újkori protestáns teológiai irányzat, a Johannes Coccejus németalföldi tanár nevével fémjelzett coccejánizmus pedig különösen gyakran használta ezeket az írásmagyarázó elveket és példákat (ld. Zoványi 1890: 76). Coccejus a Krisztusra előremutató próféciaikat (Ézsaiásnál, Malakiásnál, stb.), személyeket (pl. Mózes, József, Dávid) egyenesen teológiai felfogásának középpontjába helyezte (ld. Csorba 1999: 58–9).

Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a szóhalmozások jó része elsősorban a héberre erősen jellemző gondolatritmusra és szópárosító szokásra megy vissza, amely egyfajta világérzékelésbeli különbséget mutat a görögökével szemben. A görög nyelvű Újtestamentum szövegvilágából a páli levelek hívják elő legteljesebben a héber gondolkodásmódot (Boman 1998: 182). Ezek a szópárok jellemzően írásmagyarázó panelei lettek a patrisztikus kornak, a Vulgatán át egészen a középkori magyar kódexfordításokig (vö. M. Nagy 2003a, 2003b). Innen terjed ez a paratagmavariáció a kora reformációs kommentárok és a 17. század eleji úgynevezett második reformációs prédikációs kötetek világáig, magyar és nemzetközi téren egyaránt.

SZAKIRODALOM

- Benkő Loránd 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei*. Akadémiai, Budapest.
- Boman, Thorleif 1998. *A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése*. Kálvin Kiadó, Budapest.
- Csorba Dávid 1999. Coccejánus volt-e Debreceni Ember Pál? *Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 9: 39–67.
- Csúzi Cseh Jakab 1682. *Edom ostora*. Debrecen. (RMK I. 1274.)
- Madas Edit 2002a. Középkori prédikációirodalmunk történetéből. A kezdetektől a XIV. század elejéig. Egyetemi Kiadó, Debrecen. (Csokonai Könyvtár 25.)
- Madas Edit 2002b. *Halotti beszéd. Die Grabrede*. Budapest. (Margaritae Bibliothecae Nationalis Hungariae)
- A. Molnár Ferenc 1986. *Feze* (A Halotti Beszéd értelmezéséhez 2.) *MNy*. 82: 169–90.

- A. Molnár Ferenc 1997. A Halotti Beszéd magyarázatához (1.). [Halalnec es puculnec feze. ef mend w nemenec.]. *MNy.* 93: 207–16.
- Molnár Ferenc 2001. A Halotti beszéd és könyörgés értelmezése. *Nyr.* 125: 374–77.
- A. Molnár Ferenc 2003. A Halotti beszéd és könyörgés olvasata és értelmezése. In: A. Molnár Ferenc és M. Nagy Ilona (szerk.): *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen. 35–53.
- M. Nagy Ilona 2003a. *Latin bibliai szinonimavariációk magyar recepciója (örül, vigad; örül, örvend)*. In: A. Molnár Ferenc és M. Nagy Ilona (szerk.): i. m. [1. az előző tételt]. 149–68.
- M. Nagy Ilona 2003b. *A magyar kolostori irodalom koordinált szópárjainak háttéréhez*. In: A. Molnár Ferenc–M. Nagy Ilona (szerk.): i. m. 169–83.
- Szatmárnémeti Mihály 1683. *Halotti centúria, az az Száz, halotti praedikációk*. Kolozsvár. (RMK I. 775.)
- Zoványi Jenő 1890. *A coccejanizmus története. Tanulmány a protestáns theológia múltjából*. Athenaeum, Budapest.

Csorba Dávid